

Козловець М. А.,
доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

БІДНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ СТРУКТУРУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні в Україні відбуваються великомасштабні перетворення, які супроводжуються становленням нової соціальної структури суспільства. Йде активний процес «розмивання» традиційних груп населення, утворюються нові класи: клас власників (сучасна українська буржуазія), «середній (*middle*) клас». Кожний з них вирізняється рівнем прибутків, способом і якістю життя, психологією і ступенем соціальної солідарності, соціокультурними цінностями і політичними орієнтаціями, моделями економічної поведінки. Ринкові перетворення призвели до виникнення у системі стратифікації і прошарку «нових бідних», безробітних, які адаптуються до нових статусно-рольових функцій. Розгул ринкової стихії призвів до збільшення

кількості люмпенів (волоцюг, жебраків, бродяг, кримінальних елементів, наркоманів, алкоголіків та ін.). Демонтаж старої соціальної структури, її інститутів, класово-групової ієрархії і нормативно-ціннісної системи дістає своє емпіричне вираження у маргіналізації українського суспільства.

Всеосяжна криза призвела до того, що найрізноманітніші за своїм матеріальним станом та соціальною захищеністю верстви перемістилися до нижчого класу. В Україні кількість громадян, які мають низькі доходи, становить більшість населення. Відповідно до стандартів ООН, межа бідності – \$150 на одного члена сім'ї на місяць. 60% українців живуть за межею бідності. А якщо частка витрат на продукти харчування перевищує 50% бюджету (а в нас уже доходить до 60%) – це показник досить високого рівня бідності населення в країні [1, с. 8]. Бідність – це те, що деморалізує, пригнічує українців і спонукає їх до масової трудової міграції.

Анексія Криму і військове протистояння на Донбасі призвели до появи 1,7 млн переміщених осіб усередині України і більш як 1,3 млн людей, котрі шукають прихистку у Росії та Білорусі, а також близько 30 тис. осіб – у країнах ЄС [2, с. 184]. Масштаби внутрішнього переміщення спричинили поширення бідності або вразливості до бідності. Переселенці зіштовхуються з проблемами соціальної інтеграції та захисту їх статусу як повноправних громадян у нових місцях проживання, мають проблеми з пошуком роботи.

Населення України дуже розколоте за рівнем прибутків, статків. Надзвичайно негативним фактором є наявність у суспільстві олігархату. Це свідчить, що в суспільстві є люди дуже багаті й дуже бідні, а це мінімізує шанси з дуже бідного стати хоча б забезпеченим. Вітчизняний науковець Е. Лібанова оприлюднила дані, які свідчать, що розрив між людьми, які отримують мінімальні зарплати, а це 50% населення, і тими, хто входить до першого відсотка багатого населення в Україні, існує в 45 разів, а в Києві – в 95 разів. Нині співвідношення грошових доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших українців становить майже 15 разів [3, с. 5]. Зауважимо, що існує критична межа майнової диференціації, переступивши яку, суспільство входить у зону ризику соціальної катастрофи.

Зазначимо, що в умовах розвитку електронних засобів інформації, коли Інтернет став важливим засобом отримання інформації, навчання, розвитку науки, ведення бізнесу, врядування, проведення вільного часу, з'являються нові види бідності: інформаційно багаті та інформаційно бідні громадяни, поглиблюються інформаційна та електронна «прірви». Ці види немонетарної бідності є результатом не лише майнової нерівності громадян, їхнього соціального статусу або освітнього рівня, а й наслідком різного рівня доступу

до інформації, зокрема електронної, залежно від місця проживання людини – у місті, сільській місцевості, віддаленому від столиці регіоні.

Збільшення масштабів бідності в суспільстві стало одним із найбільш негативних наслідків ринкових перетворень в Україні. Виштовхування значної кількості великих мас людей на узбіччя соціально-економічного процесу життя малює непривабливі картини нашого сьогодення. З одного боку, збідніле населення є своєрідним тягаром, баластом для української економіки. Це ті люди, для яких досягнення нормального рівня життя стає неможливим не тільки в силу об'єктивних економічних умов і причин, а й їх суб'єктивного ставлення до життя. А з другого боку, зазначена категорія людей стає джерелом виникнення і поширення різноманітних деструктивних явищ і процесів. Дедалі більше розповсюджується субкультура бідних, яка характеризується пасивним ставленням до своєї долі і соціальним утриманством та внаслідок розширення своєї соціальної бази дедалі більше впливає на соціокультурні цінності й установки суспільства загалом. Бідність населення, особливо коли вона зростає, охоплюючи дедалі ширші кола і нові соціальні групи, веде до погіршення якісних характеристик населення, гальмує розвиток трудового потенціалу суспільства, знижує доступ до освітніх послуг і професійної підготовки.

Аналіз статистичних даних і результати соціологічних досліджень засвідчують, що в Україні понад 60% населення характеризується трьома параметрами рівня життя: «нижче межі бідності», «на межі бідності» і в стані «малозабезпеченості». Найбільш тривожним у контексті проблеми бідності є не стільки її кількісні показники, скільки причини попадання у бідність, котрі свідчать як про неадекватність державної соціальної політики, так і про нездорову ситуацію на ринку праці. Водночас було б помилковим стверджувати, що в стан бідності попадають в основному економічно неактивні члени українського суспільства, котрі не можуть забезпечити собі нормальний рівень доходів з причин віку (пенсіонери) або поганого здоров'я (люди з інвалідністю), а також жителі українського села. Бідність, хоч і в різних масштабах, сьогодні торкнулася багатьох українців, незалежно від віку і місця проживання. При цьому кожний четвертий працюючий бідний – це люди, які зайняті фізичною працею низкої кваліфікації. Відносно високий ризик бідності й у працівників сфері послуг і торгівлі. Зростання цін, низька заробітна плата, безробіття – ці питання звучать рефреном майже у всіх соціологічних опитуваннях. При цьому, називаючи явище «безробіття», респонденти мають на увазі не стільки відсутність роботи, скільки відсутність роботи з гідною оплатою праці.

Серйозним викликом для державної соціально-економічної політики є наявність в країні високої долі малозабезпечених, значна частина яких балансує на межі бідності (нужденних). При перших же ознаках уповільнення темпів економічного зростання ця група може за спадковою траєкторію перейти у страту бідних, оскільки не має жодного «запасу міцності» (як в плані майна, так і збережень). Відтак у структурі населення постійно присутній прошарок, який може перейти по висхідній мобільності в середній клас, але у вигляді соціально-психологічних характеристик буде залишатися або на попередньому рівні, або по нисхідній мобільності перейти у прошарок «соціальне дно». Подібне може відбуватися і з середнім прошарком, якщо не будуть прийняті заходи щодо недопущення деформації соціальної структури.

Тенденції і чинники формування окремих соціальних страт постають основою для вироблення соціальної політики держави. Об'єктами соціальної політики є всі соціальні групи і страти, однак її зміст відносно кожної з них має відрізнятися залежно від їх якісних характеристик: забезпечені соціальні групи і страти, прошарки держава стимулює до подальшого збільшення сукупного суспільного багатства, що є матеріальною базою для будь-якої соціальної політики. Для середніх соціальних верст держава створює умови самозабезпечення і саморозвитку, слабкі соціальні верстви потребують соціального захисту і підтримки з боку держави.

Російська дослідниця О. Балабанова в структурі бідності виокремлює три форми: «паразитичну», «пасивну» й «активну». «Паразитична бідність» – це стан, за якого індивід, сім'я, група мають дуже низькі доходи, і головне те, що основна їх частина надається іншими людьми. «Пасивна» бідність – це стан, коли кількість ресурсів, які йдуть на життєзабезпечення незначна, але використовуються при цьому власні ресурси (обмеження ресурсів пов'язано з об'єктивними умовами існування). Третя форма – «активна» бідність – базується на споживанні власних ресурсів, а значить, існує можливість подолати стан бідності [4, с. 43].

Саме в третій формі бідності найбільш чітко простежується висхідна і нисхідна мобільність. Створюючи певні умови в життєдіяльності людей шляхом прийняття засобів соціальної підтримки з боку держави, можна досягнути позитивних змін (висхідна мобільність) і тим самим поповнити базову страту – середній клас – в соціальній структурі суспільства.

За таких умов необхідна активізація державної соціальної політики, але не за принципом допомоги тим, хто її найбільше потребує. Йдеться радше про чітко виражену модель хоч й адресної, але категоріальної допомоги

з відповідними уявленнями про склад груп, котрі мають право на таку допомогу. Причому допомоги, яка передбачає для працездатного населення не стільки «роздачу» грошей, скільки створення можливостей самостійно вирішувати свої проблеми шляхом змін на ринку праці. За забезпечення таких умов і має, на наш погляд, нести відповідальність в першу чергу держава. Пряма грошова допомога має надаватися лише тим, хто в силу об'єктивних причин нездатний самостійно змінити ситуацію на краще.

Формування соціально орієнтовані ринкової економіки має забезпечити : по-перше, гарантії фізичної і психічної складової існування для кожного члена суспільства; по-друге, рівність громадян в культурно-інформаційному, конфесійному і правовому аспектах, забезпечення доступності інформаційних ресурсів і комунікацій; по-третє, створення ефективної системи мотивації до праці і стимулювання ділової активності у всіх сферах економіки; по-четверте, створення умов для гідної праці, реструктуризація зайнятості в бік збільшення ролі високотехнологічних виробництв і наукомістких послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубровик-Рохова А. Від багатства ... до бідності. *День*. 2018. 22 серпня. С. 8–9.
2. Молодикова І., Мнацаканян Р. 25 років по тому: між радянським минулим і неясним євразійським та європейським майбутнім. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2017. №3. С.183–194.
3. Капсамун І. У чому суть нинішніх протестів? *День*. 2017. 19 жовтня. С.5.
4. Балабанова Е. С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм: стратегия «негативной» адаптации. *Социологические исследования*. 1999. №7. С. 42–55.